

ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИДА КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕС РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ МОЛИЯВИЙ- МЕХАНИЗМЛАРИ

Э.О. Ризоқулова

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21942436>

Замонавий иқтисодиёт шароитида давлат харидлари давлат органлари ва ташкилотларининг товарлар, ишлар ва хизматларга бўлган эҳтиёжларини қондириш билан чекланиб қолмайди. У давлат талабини шакллантириш, хусусий сектор учун янги бозорлар очиш, маҳаллий ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, кичик ва ўрта бизнеснинг иқтисодий фаоллигини ошириш ҳамда ишлаб чиқариш кооперациясини ривожлантиришнинг муҳим иқтисодий инструменти ҳисобланади.

“Давлат харидлари тўғрисида”ги ЎРҚ-684-сон Қонунда давлат харидларини тартибга солиш доирасида тадбиркорлик субъектларининг кенг иштирокини таъминлаш давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Шунингдек, давлат харидларида ижтимоий-иқтисодий сиёсат устуворликлари, жумладан, юқори технологик ва инновацион ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳисобга олиниши назарда тутилган. Қонун маҳаллий ишлаб чиқарувчилар иштирокини рағбатлантириш имкониятини ҳам белгилайди.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда давлат харидлари орқали тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашнинг ташкилий ва иқтисодий механизмлари кенгаймоқда. Электрон давлат харидлари, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга преференциялар, электрон кооперация, ишлаб чиқарувчилар экотизими, офтейк механизмлари, рейтинг ва рақамли баҳолаш тизимларининг ривожланиши давлат буюртмаси билан хусусий сектор ўртасидаги иқтисодий алоқаларни янги босқичга олиб чиқмоқда.

Президентнинг 2025 йил 26 декабрдаги ПФ-259-сон Фармони билан 2030 йилга қадар давлат харидларида рақобатли усуллардан фойдаланиш даражасини 80 фоизга етказиш, тадбиркорлик субъектларининг давлат харидларидаги фаоллигини икки карра ошириш ва давлат буюртмачилари харидларида маҳаллий маҳсулотлар улушини камида 85 фоизга етказиш вазифалари белгиланган.

Мазкур мақсадларга эришиш учун тадбиркорлик субъектларига фақат харидларда қатнашиш ҳуқуқини беришнинг ўзи етарли эмас. Тадбиркор тендер ёки танловда ғолиб бўлганидан сўнг шартномани бажариш учун хомашё сотиб олиши, ишчиларга иш ҳақи тўлаши, транспорт ва логистика харажатларини молиялаштириши, зарур кафолатларни тақдим этиши ва давлат буюртмачисидан тўлов келиб тушгунига қадар муайян вақт давомида ўз маблағлари ҳисобидан фаолият юритиши зарур.

Шу сабабли давлат харидларида кичик ва ўрта бизнеснинг рақобатбардошлигини фақат “тендерда иштирок этиш имконияти” билан эмас, балки “тендерда иштирок этиш – ғолиб бўлиш – молиялаштириш – шартномани сифатли бажариш – ўз вақтида тўлов олиш – кейинги харидларга барқарор иштирок этиш” занжири асосида баҳолаш мақсадга мувофиқ.

Халқаро амалиётда ҳам кичик ва ўрта бизнеснинг давлат харидларидаги иштироки рақобатни кенгайтириш, инновацияларни рағбатлантириш ва давлат буюртмачилари учун етказиб берувчилар базасини диверсификация қилишнинг муҳим омили сифатида баҳоланади. OECD тадқиқотларида кичик ва ўрта бизнеснинг давлат харидларида иштирокини қийинлаштирувчи асосий омиллар сифатида йирик шартномалар ҳажми, мураккаб тартиб-таомиллар, юқори маъмурий юк, номутаносиб молиявий ва техник талаблар ҳамда электрон имкониятлардан етарли фойдаланмаслик кўрсатилган.

Бу масала Ўзбекистон шароитида ҳам муҳим. Йирик корхона бир неча миллиард сўмлик давлат шартномасини ўз айланма маблағлари ёки банк кредитлари орқали нисбатан осон молиялаштириши мумкин. Кичик корхона эса тендерда энг яхши таклифни берган тақдирда ҳам шартномани молиялаштириш учун етарли айланма маблағ ёки ликвид гаровга эга бўлмаслиги мумкин.

Шундай вазиятда қонунчилик жиҳатидан барча иштирокчилар учун тенг имконият мавжуд бўлса-да, уларнинг иқтисодий имкониятлари тенг бўлмайди. Масалан, 2 млрд сўмлик шартномани бажариш учун тадбиркорга дастлабки босқичда 1 млрд сўм айланма маблағ зарур бўлса, йирик корхона ушбу ресурсни ўз маблағлари ҳисобидан қоплаши мумкин. Кичик бизнес субъекти эса банк кредити олиши керак. Агар банк 1 млрд сўм кредит учун 1,2–1,5 млрд сўмлик ликвид гаров талаб қилса, давлат хариди шартномасини ютиб олишнинг ўзи тадбиркорга молиявий ресурс олиш имкониятини бермайди.

OECD таҳлиллари ҳам кичик бизнес учун тўловларнинг кечикиши, молиявий талабларнинг юқорилиги, закат ва шартномани бажариш кафолатлари ҳамда катта корхоналар билан рақобат қилиш қийинчилигини давлат харидларидаги муҳим тўсиқлар қаторига киритади.

Демак, давлат харидларида рақобатни ошириш учун иштирокчилар сонини кўпайтиришнинг ўзи етарли эмас. Молиявий жиҳатдан шартномани бажариш имкониятига эга бўлган иштирокчилар сонини кўпайтириш лозим.

Фикримизча, кичик ва ўрта бизнес рақобатбардошлигига таъсир этувчи асосий муаммолар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, айланма маблағлар етишмаслиги. Давлат шартномаси бўйича товар етказиб бериш ёки иш бажаришдан олдин тадбиркор катта ҳажмда харажат қилиши керак. Кичик корхоналарда эркин пул маблағлари чекланганлиги сабабли шартнома қиймати ошиб борган сари уларнинг харидда иштирок этиш имконияти пасаяди.

Иккинчидан, гаров ва банк кафолати билан боғлиқ муаммолар. Кичик корхона молиявий барқарор, солиқ интизоми яхши ва давлат шартномасига эга бўлиши мумкин, ammo банк учун қабул қилинадиган кўчмас мулк ёки бошқа ликвид гаровга эга бўлмаслиги эҳтимоли юқори.

Учинчидан, тўлов муддати ва дебиторлик қарздорлиги rischi. Товар етказиб берилгандан кейин қабул қилиш жараёни, ҳужжатларни расмийлаштириш ёки бошқа сабаблар билан тўловнинг кечикиши кичик бизнес учун катта ликвидлик муаммосини келтириб чиқаради. Йирик корхона бир неча ҳафта ёки ойлик кечикишни ўз ресурслари ҳисобидан қоплаши мумкин бўлса, кичик корхона учун бу иш ҳақи, солиқ ва кредит мажбуриятларини ўз вақтида бажариш имкониятига таъсир қилади.

Тўртинчидан, лотларнинг ҳаддан ташқари йирик шакллантирилиши. Бир нечта мустақил товар, ҳудуд ёки иш турини битта йирик лотга бирлаштириш кичик корхоналарнинг иштирокини чеклаши мумкин. OECD кичик ва ўрта бизнес учун давлат шартномаларининг ҳажми уларнинг иштирокини асоссиз чекламаслиги кераклигини алоҳида таъкидлайди.

Бешинчидан, ахборот асимметрияси. Йирик корхоналар давлат буюртмачиларининг келгуси эҳтиёжларини ўрганиш, тендер ҳужжатларини таҳлил қилиш ва махсус ходим сақлаш имкониятига эга. Кичик тадбиркорда эса бир ходим бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқариш, сотиш, молия ва харид ҳужжатлари билан шуғулланиши мумкин.

Олтинчидан, харидда ғолиб бўлиш билан шартномани сифатли бажариш ўртасида узилиш мавжудлиги. Энг паст нархни таклиф қилган иштирокчи ҳар доим ҳам шартномани энг сифатли бажарадиган корхона эмас. Агар баҳолашда олдинги шартномалар сифати, етказиб бериш муддати, кафолат мажбуриятлари ва молиявий интизом етарли даражада ҳисобга олинмаса, давлат буюртмачиси арзон, аммо юқори рискли ижрочини танлаши мумкин.

Шу сабабли давлат харидларида кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш сиёсати имтиёз беришдан рақобат қобилиятини шакллантиришга ўтиши лозим.

Фикримизча, давлат харидларида кичик бизнес иштирокини оширишнинг энг муҳим йўналишларидан бири - давлат хариди шартномасининг молиявий аҳамиятини кучайтиришдир.

Амалда давлат буюртмачиси билан тузилган шартнома тадбиркор учун келгусида пул тушумини таъминлайдиган ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Бироқ ушбу пул оқими банк томонидан етарлича ишончли молиявий таъминот сифатида тан олинмаса, тадбиркорнинг шартномадан молиялаштириш олиш имконияти чекланган бўлиб қолади.

Шу сабабли “давлат шартномаси – молиялаштириш – ижро – тўлов” занжирини ягона электрон муҳитда бирлаштириш мақсадга мувофиқ.

Банк давлат харидлари платформаси орқали:

- шартноманинг ҳақиқийлигини;
- шартнома қийматини;
- молиялаштириш манбасини;
- ижро муддатини;
- тадбиркорнинг олдинги шартномаларини;
- тўлов ҳолатини автоматик текшира олса, кредит риски пасаяди. Бу эса кредит ставкаси ва гаров талабини камайитириш учун иқтисодий асос яратади.

Давлат харидларида молиявий ресурсларга киришнинг иккинчи муҳим йўналиши электрон факторинг ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда давлат харидларини рақамлаштириш, рақобатли усулларни кенгайтириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорларнинг фаоллигини ошириш бўйича муҳим институционал асослар шаклланмоқда. ПФ-259-сон Фармонда 2030 йилгача тадбиркорлик субъектлари фаоллигини икки карра ошириш ва рақобатли харидлар улушини 80 фоизга етказиш

мақсади қўйилгани мазкур йўналишдаги ислохотларнинг стратегик аҳамиятини кўрсатади.

Бироқ иштирокчилар сонини кўпайтириш учун савдо жараёнини рақамлаштиришнинг ўзи етарли эмас. Давлат харидлари тизимини банк, факторинг, суғурта, солиқ ва ғазначилик маълумотлари билан интеграция қилиш орқали “харид + молиялаштириш + риск баҳолаш + шартнома ижроси” ягона иқтисодий занжирини шакллантириш зарур.

Фикримизча, давлат харидлари шартномасини молиявий актив сифатида баҳолаш, электрон факторингни жорий этиш, электрон скоринг асосида закат ва авансларни дифференциация қилиш, КЎБ учун иқтисодий жиҳатдан асосланган лотлаш тизимини ривожлантириш ҳамда шартнома ижроси натижаларини кейинги имтиёзларга боғлаш давлат харидларида кичик бизнеснинг реал рақобатбардошлигини оширади.

Натижада давлат харидлари тизими тадбиркорга фақат “тендерда иштирок этиш имконияти” берувчи механизмдан унинг молиявий барқарорлиги, ишлаб чиқариш салоҳияти ва шартнома интизомини ривожлантирувчи иқтисодий институтга айланади.

Бу, ўз навбатида, давлат харидларида иштирокчилар сони ва рақобат даражасининг ошиши, шартномаларнинг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши, кичик ва ўрта бизнеснинг молиявий ресурсларга кириш имкониятлари кенгайиши, маҳаллий ишлаб чиқариш ва қўшилган қийматнинг ортиши ҳамда давлат маблағларидан фойдаланиш самарадорлигининг юксалишига хизмат қилади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат харидлари тўғрисида”ги ЎРҚ-684-сон Қонуни, 2021 йил 22 апрель.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат харидлари тизимини такомиллаштириш ва унда кичик тадбиркорлик субъектлари иштирокини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-249-сон қарори, 2024 йил 10 июль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат харидларида ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларга кенг имкониятлар яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-417-сон қарори, 2024 йил 3 декабрь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат харидлари тизимида рақобат муҳити ва шаффофликни таъминлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-259-сон Фармони, 2025 йил 26 декабрь.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳаллий ишлаб чиқариш ва саноат кооперациясини янги тизим асосида ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-17-сон Фармони, 2026 йил 4 февраль.
6. OECD. Public Procurement, Trade and Industrial Policies. – Paris: OECD Publishing, 2026.
7. U.Yu. O'roqov. Davlat xaridi. O'quv qo'llanma.-T.: «Nihol print» OK, 2022.-200 b.
8. O'roqov U.Yu. Byudjet va korporativ buyurtmachilarning xaridlari. – T.: “Diadema Nur Servis”, 2025. – 296 b.